

ВІДГУК

офіційної опонентки, докторки філософських наук

Ірини Володимирівни Горохолінської

на дисертаційну роботу

Трофимчук Ксенії Ігорівни

«Сучасна теопоетика і релігійно-філософський дискурс

у творчості Івана Багряного»,

подану на здобуття наукового ступеня

доктора філософії за спеціальністю 041 – Богослов'я

Ступінь актуальності обраної теми. Українське богослов'я нині перебуває на специфічній стадії становлення. Особливість таких умов узгоджується з визначенням Г. У. фон Бальтазара – «руйнування твердинь». Традиційні для доби модерну способи верифікації теологічних систем зазнають кризи довіри. Метафізико-систематичний і психоло-романтичний способи апологетики для багатьох перестали бути переконливими. Богословський дискурс шукає нових можливостей для свого розвитку. Передусім зусилля богословів спрямовані на переосмислення антропологічних засад богопізнання як ядра для всього богослов'я. Богословське мислення залучає дедалі більше методологічних важелів і тематично-дисциплінарних ракурсів для утвердження свого специфічного наративу та розгортання системи ідейно-теоретичних концептів. Джерела теології вже не обмежуються тільки розумом та вірою й різними типами їхньої взаємодії. Відчуття, переживання, уява теж набувають легітимності при осмисленні джерел богословських істин. Одним із таких джерел визнаються релігійна мова, релігійні наративи і їхній естетико-виражальний формат та його роль для актів релігійного дискурсу. Врахування мовного аспекту формування богословських суджень призводить до визнання принципової ролі інтерсуб'єктивного спілкування в легітимації певних богословських концепцій як достовірних й істинних. Традиційна домодерна теологія, за всієї слушності концепції об'єктивної істинності богословських суджень, водночас повсякчас

підкреслювала значення соборності для кристалізації догматів та розвитку рефлексії щодо віровчення. Це цілком узгоджується із сучасним розумінням істини як того, що виявляється в інтерсуб'єктивному дискурсі.

Як відомо, мовний поворот у теології детально проаналізовано Кевіном Ванхузером у праці «Мистецтво розуміння тексту. Літературознавча етика й тлумачення Писання». Поєднання теорій теогносії, філософської та богословської герменевтик, наратології створило принципово нову ситуацію в теології та в біблеїстиці. Фактичний синтез теологічного та естетичного (й, зокрема, літературознавчого) мислення в біблеїстиці, що відбувся завдяки герменевтиці та наратології, став основою для повноправного входження постметафізичного мислення в сучасну теологію.

Особливим наслідком мовного повороту в теології став такий напрям західного богословського мислення, як теопоетика. Для теопоетики характерне визнання того, що всі богословські концепти не відображають повністю реальність, про яку повідомляють, але частково є метафоричними. І саме їхня метафоричність спонукає мислення та уяву до прийняття множин смислів цих понять та плюральності розуміння концептуалізовуваних ними реальностей. Предметом пізнання для теопоетики є й релігійний досвід як осердя життя вірянина, і релігійні конотації екзистенційного досвіду людини, котра вважає себе світською. Власне світського, на думку представників теопоетики, не існує, бо ж навіть заперечення існування Бога розглядається ними як тип взаємин із Ним. Теопоетика постає як спосіб наново формувати уявлення про Бога тоді, коли саме життя відкидає схоластичні та модерні шаблони мислення про Нього. Теопоетика – це спосіб наново тлумачити релігійний досвід та досвід життя так, ніби попередньої теології не було, тож можна звертатися у своєму тлумаченні до біблійних наративів, які є відображенням інтенсивного досвіду взаємин з Богом у найрізноманітніших ситуаціях – від повної покори Богові до боротьби з Ним.

У ХХ ст. традиційні та модерні уявлення про Бога часто-густо втрачали силу, що узагальнювалося відомим ніцшеанським поняттям «смерті Бога». Теопоетика стала способом знову віднайти Його після «тріумфу» уявлень про те, ніби «Бог

помер». Вага теопоетики – в її орієнтації на віднайдення людяності (зокрема, через ресурс уваги до досвіду особистості морально ставитися до інших навіть у найнесприятливіших умовах, межових ситуаціях). Грунтуючись на настанові, що людина завжди є у взаєминах із Богом, навіть якщо заперечує Його існування, теопоетика не знає світськості в осмисленні проблеми «людина-Бог». Фактично це означає, що для теопоетики філософія релігії завжди є частиною теології релігії, імпліцитною формою маніфестування теологічного змісту. Відповідно, перевагою теопоетики є використання всього інструментарію постмодерної філософії релігії. Представники теопоетики не бачать проблеми у використанні всіх найрізноманітніших ідей постмодерної філософії релігії, адже навіть у дискурсі французьких філософів-атеїстів останніх десятиліть можна побачити методологічно конструктивні для її царини ідеї.

Якщо життя людини завжди є частиною взаємин людини і Бога, а теопоетика – рефлексія досвіду таких взаємин у всьому їхньому розмаїтті, то фактично теопоетика претендує на статус світоглядно-теологічної мета-науки і релігійно-філософської мета-теорії. Така метатеорія не визнає розрізнення світського і релігійного у тому вигляді, як це розрізнення розумілося в епоху модерну. Все «світське» розцінюється як таке, що інтенсивно конотує з релігійними смислами (хоч ці конотації можуть не для всіх бути очевидними, тож теопоетика й ставить за одну з цілей експлікацію, прояснення цього).

Природно, що саме методологічний інструментарій теопоетики якнайкраще підходить для богословського аналізу тих пам'яток сучасної української літератури, що містять релігійні алюзії та наснажені релігійною сюжетністю. Звісно, можливе й просте поєднання богослов'я та літературознавства. Нещодавно саме до цього вдався предстоятель УГКЦ Святослав при аналізі як пророчих шевченкового тексту «І мертвим, і живим, і ненарожденним...» та творів Лесі Українки. Але застосування інструментарію теопоетики дозволяє досягати глибшого розуміння наративів та образів світської літератури, що звертаються до релігійно значущої тематики.

На прикладі аналізу роману Івана Багряного «Сад Гетсиманський» Ксенія Трофимчук практично показує, як величезний потенціал теопоетики може застосовуватися до аналізу текстів української культури, що, зрештою, сприяє формуванню оригінальної національної теології. Адже екзистенційні та національні проблеми, які в такий спосіб осмислюються, набувають специфічного теоретичного звучання, й універсальний християнський гуманізм досить адекватно контекстуалізується. На цьому тлі виявляють себе і національні різновиди християнських цінностей та практик. Через власних митців слова нація веде бесіду з Богом: тут можна бачити певні (хай і не стовідсоткові) аналогії із пророчими актами стародавнього Ізраїлю. І теопоетика міждисциплінарно та концептуалізовано розкриває всі особливості цього діалогу.

Обґрунтованість наукових положень, висновків і рекомендацій.

Дисертація має дещо незвичне компонування тексту, оскільки головне питання її має методологічний характер і може бути описане так: наскільки методологія постмодерної теопоетики в її розмаїтті може бути застосована до аналізу тих творів української літератури, що мають релігійні смисли та використовують релігійні метафори? Відповідно, провідним для дисертації стає аналіз евристичного потенціалу різних теорій теопоетики у їхньому стосунку до осягнення сакральних і світських текстів. Оскільки сама дисертантка має яскраво виражені симпатії до постмодерної теології взагалі та методологій теопоетики зокрема, то її аналіз теопоетики стає іманентною критикою. Це критичне осмислення теопоетики спрямоване здебільшого на виявлення позитивного потенціалу теопоетичних проєктів різних богословів від виникнення теопоетики до її сьогодення. Водночас дисертантка вміло показує наявність певних хиб, непослідовностей, обмеженостей у різних школах і системах теопоетики. Результатом здійсненого аналізу, серед іншого, стає виявлення основної логіки розвитку теопоетики від 1970-х рр. до сьогодні. Адже за очевидної ідейної єдності теопоетики існує певна варіативність, трансформативність парадигмальних ракурсів, і її цілком вичерпно описано та доволі детально пояснено авторкою. Історія та сучасний стан теопоетики проаналізовані вперше, і надалі застосування

богословської герменевтики може істотно зміцнити цей аналіз. Але загалом для розв'язання дослідницьких інтенцій дисертації здійсненого авторкою цілком достатньо.

Достовірність та новизна отриманих результатів. Обрані методологія та джерела дослідження забезпечують достовірність наукових результатів дисертації. Праця, безперечно, містить належний масив наукової новизни. Полягає вона передусім у міждисциплінарному синтезі богословських уявлень про теопетику та можливостей її застосування для аналізу національної літератури і її світоглядно-сислового ядра. Вперше в українській богословській (як і релігієзнавчій) науці представлений аналіз особливостей теопетики як одного з провідних напрямків сучасної західної теології та водночас як спектру богословських методологій. Вперше досліджено твори авторів, які уособлюють різні школи теопетики. Виявлено значення їхніх ідей та методологій для західної постмодерної теології. Також вперше запропоновано комплексне бачення еволюції теопетики, пояснення її історичних трансформацій та сучасної специфіки. Доведено, що застосування теопетики для аналізу творів української літератури має неабиякий евристичний ефект: воно веде до виявлення тих смислів, які за звичайного літературозначого вивчення та стандартного богословського обмірковування ризикують залишитися не розкритими належно. Теопетика не зводиться до тлумачення лише текстів, але відкриває нові обрії людинознавства, осягнення соціальності та історіософських аспектів самовизначення людини й суспільства.

Повнота викладу отриманих наукових результатів у публікаціях. Висновки, здобуті внаслідок дослідження, апробовано на цілій низці як закордонних, так і українських міжнародних конференцій. Ключові результати дисертації авторка ґрунтовно репрезентувала в 5 наукових статтях, 2 з яких опубліковано в іноземних фахових виданнях з наукометричною індексацією, 3 – у фахових українських журналах.

Рекомендації та зауваження.

Окреслений аналіз дисертаційного дослідження, його теоретичних здобутків та інноваційності дає підстави високо оцінити його академічну та практичну вагу. Праця, поза сумнівом, самостійна. Це оригінальне, комплексне дослідження, яке розкриває актуальну богословську проблематику щодо конструктивного потенціалу теопоетики та виявлення особливостей його застосування для аналізу творів національної літератури, яким притаманний виразний релігійний зміст.

Високо оцінюючи концептуальні основи дисертації, спинімося й на тих окремих міркуваннях та запитаннях, що виникають під час роботи з текстом. Сподіваємося на прояснення дисертанткою відповідних аспектів в процесі захисту.

1. Цікаво було б отримати додаткові експлікації того, які саме специфічні риси властиві антропології та теогносії, що лежать в основі теопоетики? Авторка поглибила б дослідницький ефект, якби оцінила міру постекзистенційності такої антропології. Також варта уваги конкретика щодо міри її персоналістичності. Наскільки ця антропологія є комунітаристською? І в цьому ж контексті, наскільки на таку антропологію та теогносію вплинули ідеї раннього та пізнього Гайдеггера? У чому конкретно ця антропологія співзвучна філософському баченню людини у постмодерних філософів, які акцентують ідею «смерті суб'єкта» або його «розколотості» через афектацію? Чи має ця антропологія та теогносія потенціал бути органічним компонентом герменевтичного проєкту особистісного та спільнотного самотлумачення?

2. Не зовсім проясненим залишається питання щодо герменевтичної техніки теопоетики, яка полягає в частковому поверненні до алегоричного тлумачення текстів через теопоетичні теорії метафори. Чи відомі авторці межі такого повернення у богословських ініціативах, наприклад, протестантизму та католицизму?

3. Теопоетика здебільшого культивується богословами, які за своєю віросповідною ідентичністю є католиками та протестантами. Але якою мірою їхнє мислення несе на собі знаки конфесійності, а в чому – його вихід на, так би мовити, постконфесійний рівень? І в чому «плюси» та «мінуси» першого і другого? Чи

застосовні до цих авторів визначення «посткатолицизм» і «постпротестантизм»? Чи вважає дисертантка вихід за межі конфесійного мислення поверненням до початкової християнської ідентичності? Чи можна це вважати органічним маркером культури парадоксальної «постхристиянської» духовності християн сьогодення? Детальніше висвітлення цих лакун сприяло б ще потужнішому теоретичному ефекту дослідження, і воно варте глибшого обговорення в релігієзнавчих та богословських колах. Теопоетичні проєкти, безперечно, сприяють таким напрямкам осмислення й дискусії.

4. Дисертація виграла б, якби зосереджений аналіз творчості Івана Багряного спрямував авторку до формулювання узагальнених міркувань про самі принципи застосування теопоетики загалом до українських літературних текстів, присвячених досвіді історичного й соціального підґрунтя особистих та національних трагедій. Це мало б значення для інтенсифікації методологічного пошуку і літературознавства, і естетики, і філософії мистецтва, й історіософських студій, а не тільки для богослов'я. А втім, ніщо не перешкоджає авторці в подальших розвідках розвинути цю міждисциплінарну методологічну лінію.

5. Варто було б глибше проаналізувати певний парадокс теопоетики щодо систематичності власної методології мислення. Теопоетика заперечує систематичність богослов'я, але при цьому де-факто пропонує богословський синтез, який, хоч і не зодягнутий у ту саму формі, що тексти із систематичного богослов'я, однак сутнісно постає як імпліцитний синтез, на який спирається весь теопоетичний дискурс. Нова ірраціональна метафізика вибудовується на ґрунті нібито постметафізичних розмислів, і нова ірраціональна систематика «прозирає» з-за нібито асистематичних богословствувань, навіть у так званій «слабкій теології» Капуто. Цей аспект дозволяє виявити єдність теопоетики з попередньою традицією (зокрема, із романтичним струменем богослов'я модерну). Аналогічно, й герой Багряного має істотні риси романтичного героя. Це все дає підстави артикулювати певну тяглість богословських і літературних традицій, і предметне розкриття ланок і механізмів цієї тяглості ще більш оптимізувало б розвідку.

Наявність окреслених дискусійних сторін у виконаній дослідницькій роботі аж ніяк не скасовує нашої загалом схвальної оцінки її об'єктивних чеснот.

Загальний висновок. На підставі уважного й деталізованого вивчення дисертації та публікацій Трофимчук Ксенії Ігорівни вважаємо, що кваліфікаційна робота «Сучасна теопоетика і релігійно-філософський дискурс у творчості Івана Багряного – то справді актуальне, цілісне, завершене наукове дослідження. Його виконано на належному концептуальному, методологічному рівні, тож воно відзначається відповідністю критеріям теоретичної достовірності, повноцінної наукової аргументованості. Зміст та оформлення дисертації цілком узгоджені з вимогами «Порядку проведення експерименту з присудження ступеня доктора філософії», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 06.03.2019 № 167, та вимогами до оформлення дисертацій, затвердженим наказом МОН України від 12.01.2017 № 40. Отже, Трофимчук Ксенія Ігорівна варта присудження їй наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 041 – богослов'я.

Офіційна опонентка:

докторка філософських наук,
доцентка кафедри філософії та культурології
Чернівецького національного університету
імені Юрія Федьковича

Ірина Горохолінська

